

УДК 341.231.14

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2025.03.3.49>

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ У ВОЄННИЙ ЧАС

Корольов С.С.,

*кандидат історичних наук, доцент, полковник,
начальник кафедри загальновійськових дисциплін
Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету
імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-6420-2483*

Ігнат'єва А.І.,

*кандидатка педагогічних наук,
викладачка кафедри загальновійськових дисциплін
Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0000-0002-3446-4036*

Гараз А.І.,

*курсант 3 курсу 1 групи
Військово-юридичного інституту
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого
ORCID: 0009-0002-1273-4629*

Корольов С.С., Ігнат'єва А.І., Гараз А.І. Міжнародне право та захист прав людини у воєнний час.

Стаття присвячена актуальній проблематиці забезпечення захисту прав людини в умовах збройного конфлікту, зокрема у контексті збройної агресії Російської Федерації проти України. Автори обґрунтовують необхідність удосконалення правових механізмів захисту прав людини під час війни, особливо в умовах воєнного стану, окупації, примусового переміщення населення. Визначено, що порушення прав і свобод людини в таких умовах є системними і масштабними, що свідчить про недостатню ефективність чинних міжнародно-правових інструментів. У дослідженні охоплено широкий спектр міжнародно-правових актів, що регулюють захист прав людини у воєнний період. Зокрема, аналізується значення міжнародного гуманітарного права (МГП) та міжнародного права прав людини (МППЛ), їхнє функціональне співвідношення і взаємодія в умовах збройного конфлікту. Підкреслено, що обидві галузі мають спільну мету – забезпечення захисту людської гідності, проте відрізняються за сферою дії та умовами застосування. Увага акцентується на праві на життя як основоположному та абсолютному праві, що має характер *jus cogens* та підлягає захисту навіть у період воєнного стану. Особливої уваги надано правовому регулюванню статусу учасників збройного конфлікту (комбатантів, *hors de combat*, військовополонених), а також цивільного населення, що потребує спеціального захисту. Розкрито зміст Женевських конвенцій 1949 року та Додаткових протоколів до них, їх роль у системі міжнародного гуманітарного права. Визначено, що Україна є стороною зазначених міжнародних договорів, що зумовлює обов'язковість їх застосування у внутрішньому правопорядку, зокрема через норми прямої дії та положення Кримінального кодексу України (ст. 438 КК України). У статті розглянуто практичні проблеми правозастосування у період збройного конфлікту, зокрема з боку держави-агресора. Зроблено акцент на необхідності кримінального переслідування за порушення норм МГП, а також на зобов'язанні держав забезпечувати дотримання міжнародних стандартів у сфері захисту прав людини. Підкреслено значущість міжнародних механізмів контролю, однак водночас вказано на їх обмежену ефективність, зокрема в умовах гібридних воєн і правової невизначеності. Окремо проаналізовано юрисдикцію Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), його підходи до оцінки порушень прав людини в умовах воєнного конфлікту. Автори зазначають, що ЄСПЛ, хоча і не застосовує напряду норми МГП, оцінює ситуації відповідно до положень Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, не надаючи правової кваліфікації діям сторін конфлікту як воєнним злочинам. Це свідчить про певну розбіжність у підходах до кваліфікації порушень. У висновках автори наголошують на необхідності гармонізації міжнародного гуманітарного права та міжнародного права прав людини у правозастосовній практиці, удосконалення механізмів захисту постраждалих від війни, а також посилення

відповідальності за порушення норм права під час збройних конфліктів. Підкреслено, що лише завдяки консолідації зусиль держав, міжнародних організацій та громадянського суспільства можливо забезпечити належний захист прав людини у воєнний час.

Ключові слова: міжнародне гуманітарне право, права людини, збройний конфлікт, захист цивільного населення, міжнародне право, Європейський суд з прав людини, Женевські конвенції, воєнний стан, комбатанти, військові злочини, юрисдикція, держава-агресор, Україна.

Korol'ov S.S., Ignatieva A.I., Garaz A.I. International law and the protection of human rights in wartime.

The article is devoted to the pressing issue of ensuring the protection of human rights during armed conflict, particularly in the context of the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine. The authors substantiate the need to improve legal mechanisms for the protection of human rights during war, especially under martial law, occupation, and forced displacement of the population. It is noted that violations of human rights and freedoms under such conditions are systemic and large-scale, indicating the insufficient effectiveness of existing international legal instruments. The study covers a broad range of international legal acts governing the protection of human rights during armed conflict. In particular, the importance of international humanitarian law (IHL) and international human rights law (IHRL), their functional correlation, and interaction in times of armed conflict are analyzed. It is emphasized that both branches share a common goal – to ensure the protection of human dignity – but differ in scope and conditions of application. Special attention is given to the right to life as a fundamental and absolute right, which has the status of *jus cogens* and must be protected even during martial law. The article gives particular focus to the legal regulation of the status of participants in armed conflict (combatants, hors de combat, prisoners of war), as well as the civilian population, which requires special protection. The content of the 1949 Geneva Conventions and their Additional Protocols is revealed, as well as their role in the system of international humanitarian law. It is noted that Ukraine is a party to these international treaties, which entails the obligation to apply them within its domestic legal system, in particular through direct-acting norms and the provisions of the Criminal Code of Ukraine (Article 438 of the Criminal Code of Ukraine). The article also examines practical issues of law enforcement during armed conflict, particularly by the aggressor state. Emphasis is placed on the need for criminal prosecution for violations of IHL norms and the obligation of states to ensure compliance with international standards in the field of human rights protection. The importance of international monitoring mechanisms is underscored, while also pointing out their limited effectiveness, especially in conditions of hybrid warfare and legal uncertainty. The jurisdiction of the European Court of Human Rights (ECtHR) is analyzed separately, along with its approaches to assessing human rights violations during armed conflict. The authors note that although the ECtHR does not directly apply IHL norms, it evaluates situations in accordance with the provisions of the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms, without giving a legal qualification to the actions of the parties to the conflict as war crimes. This indicates a certain divergence in approaches to the qualification of violations. In conclusion, the authors emphasize the need for harmonization of IHL and IHRL in legal practice, the improvement of protection mechanisms for victims of war, and the strengthening of accountability for violations of legal norms during armed conflicts. It is emphasized that only through the consolidation of efforts by states, international organizations, and civil society can proper protection of human rights during wartime be ensured.

Key words: international humanitarian law, human rights, armed conflict, protection of civilians, international law, European Court of Human Rights, Geneva Conventions, martial law, combatants, war crimes, jurisdiction, aggressor state, Ukraine.

Постановка проблеми. 2014 рік став переломним моментом для України, яка знову була змушена відстоювати свою незалежність, самостійність та територіальну цілісність. З початком збройної агресії Російської Федерації проти України нормальне функціонування державних інституцій та суспільства було порушено, що завдало серйозних втрат як на державному рівні, так і в житті пересічних громадян. Населення зазнало значних матеріальних збитків, моральних страждань, а також обмеження у реалізації своїх основоположних прав. Таким чином, проблема полягає у необхідності забезпечення ефективного захисту прав людини в умовах збройного конфлікту, використання правових механізмів, які гарантують дотримання прав і свобод людини навіть під час війни, а також удосконалення взаємодії між національним і міжнародним правом у цій сфері. У зв'язку з цим, особливого значення набуває аналіз дієвості існуючих міжнародних правових механізмів захисту прав людини під час збройних конфліктів, зокрема в умовах воєнного стану, окупації, примусового переміщення населення тощо.

Метою цього дослідження є аналіз міжнародних механізмів захисту прав людини у період воєнного конфлікту.

Стан опрацювання проблематики. Проблематика забезпечення прав людини у період збройного конфлікту активно досліджується вітчизняними та зарубіжними науковцями, зокрема у працях Кресіної О., Мурашкіної І., Рабіновича П., Буряка Л., Кахи Т., Мартиненко Н., Гнатуша О.. Вагомий внесок у розробку цієї тематики зроблено також такими зарубіжними правознавцями, як М. Боссуйт, Е. Бенвеністі, С. Коллет, Т. Мерон, Л. Гудман, Дж. Маккормик, а також Ф. Мельцер, які досліджують міжнародне гуманітарне право, правозастосування у воєнний період та принципи невід'ємності прав людини.

Виклад основного матеріалу. Протягом останнього десятиліття міжнародне співтовариство стикнулося з низкою збройних конфліктів, які призвели до масових людських жертв, зокрема серед цивільного населення. Як зазначають Окопник, Прилипко та Павліченко [1, с. 12], у періоди збройного протистояння особливо гостро постає проблема дотримання норм міжнародного гуманітарного права (МГП) та міжнародного права у сфері прав людини (МППЛ), оскільки саме в такі моменти фіксуються порушення, які можуть кваліфікуватися як військові злочини, злочини проти людяності чи навіть геноцид. Міжнародне гуманітарне право та міжнародне право прав людини мають спільну мету – охорону людської гідності та забезпечення гуманного ставлення до кожної особи, незалежно від обставин.

Ключовим суб'єктом, на якого покладаються обов'язки в межах міжнародного гуманітарного права (МГП), виступає держава – основний суб'єкт міжнародного правового порядку. Внаслідок цього в сучасному міжнародному праві сформовано систему юридичної відповідальності за порушення норм та звичаїв, які регулюють правила ведення збройного конфлікту. У межах реалізації взятих Україною міжнародних зобов'язань активно впроваджуються положення МГП, зокрема ті, що стосуються захисту постраждалих від війни – цивільного населення, осіб, які більше не беруть участі в бойових діях, об'єктів цивільної інфраструктури, об'єктів підвищеної небезпеки, а також культурної спадщини [6, с. 420]. У рамках міжнародного правового порядку на сучасному етапі визнається, що саме держава несе першочергову відповідальність за забезпечення дотримання міжнародних стандартів у сфері прав людини в період збройного конфлікту – як на своїй території, так і за її межами. У контексті вимог міжнародних організацій, учасником яких є держава, її законодавство має відповідати міжнародно визнаним стандартам. Захист, який гарантує МГП, поширюється на кілька категорій осіб. По-перше, це комбатанти – особи, що беруть безпосередню участь у бойових діях. Незважаючи на те, що вони не входять до категорії «захищених осіб», оскільки можуть бути об'єктом законного нападу, МГП забороняє застосування до них методів ведення війни, що призводять до зайвих страждань чи невиправданої загибелі. По-друге, це комбатанти *hors de combat* (виведені з бою), зокрема поранені, хворі або ті, що зазнали корабельної аварії. Їхній правовий статус регулюється Женевськими конвенціями. По-третє, це військовополонені – комбатанти, які склали зброю або були захоплені противником під час бойових дій [7].

Варто звернути увагу на те, що відповідно до міжнародного права та з урахуванням положень національного законодавства України, Женевські конвенції та Додаткові протоколи до них є обов'язковими до виконання, а також слугують основою для правозастосовної практики у сфері захисту прав людини в умовах збройного конфлікту.

Захист цивільного населення в межах МГП охоплює два аспекти: перший – недопущення атак на цивільних у період активної фази конфлікту та забезпечення дотримання принципів розрізнення і пропорційності; другий – гарантії захисту цивільних осіб, які перебувають під владою противника, наприклад, на окупованій території. В останньому випадку застосовується положення Женевської конвенції (IV) від 12 серпня 1949 року, яка охоплює як загальні правила (захист санітарних зон, евакуація, медична допомога), так і положення про захист «осіб, які перебувають під охороною» відповідно до статті 4 Конвенції (гарантії гуманного поводження) [9]. Правові норми вимагають від сторін конфлікту уникати розміщення військової інфраструктури серед цивільних об'єктів, забороняють використання цивільного населення як живого щита та створення загроз для осіб, що не беруть участі у бойових діях. Міжнародні договори у сфері прав людини не втрачають своєї актуальності навіть у разі внутрішніх збройних конфліктів. Більше того, саме ці міжнародні акти сприяють розширенню захисних режимів, передбачених гуманітарним правом, через наближення до них зобов'язань щодо прав людини як таких, що базуються на засадах гуманності, передбачених Загальною статтею 3 [5, с. 48]. Каталоги прав людини, закріплені в універсальних і регіональних міжнародних документах, зазвичай починаються з права на життя. Захист цього права є безумовним пріоритетом для кожної держави, оскільки життя людини – найвища соціальна цінність. Право на життя також є частиною міжнародного звичаєвого права, має характер *jus cogens* – імперативної норми, від якої не допускається жодних відступів. Таким чином, війна або конфлікт, зокрема

внутрішній, можуть бути підставою для тимчасових обмежень у сфері прав людини, але не скасовують їх повністю. Європейський суд з прав людини, розглядаючи справи, пов'язані з конфліктами, зазвичай не кваліфікує ситуації як збройні конфлікти в сенсі МГП, обмежуючись визначенням, чи було порушено норми Конвенції. Суд концентрується на застосуванні статті 2 Конвенції (право на життя), оцінюючи законність застосування сили за критеріями мети, необхідності та пропорційності [11, с. 132]. У практиці Міжнародного суду ООН також підтверджується безперервна дія норм про права людини під час збройних конфліктів [4].

Отже, аналіз міжнародного гуманітарного права та міжнародного права у сфері прав людини у воєнний час дозволяє зробити висновок, що ці дві правові системи взаємно доповнюють одна одну. Незважаючи на певні відмінності у сфері застосування, відповідальних суб'єктах і правилах обмеження прав, обидві системи мають спільну мету – захистити людину та зберегти її гідність навіть в умовах війни.

Висновки. Міжнародне право у сфері захисту прав людини та міжнародне гуманітарне право відіграють ключову роль у забезпеченні дотримання базових стандартів поведінки з особами, що перебувають у зоні збройного конфлікту. Хоча обидві системи мають відмінності в предметі регулювання, сфері дії та механізмах реалізації, вони не лише не суперечать одна одній, а й взаємно доповнюються, забезпечуючи більш комплексний підхід до захисту особи у період війни. Водночас практика останніх років, зокрема на прикладі збройної агресії Російської Федерації проти України, засвідчила, що наявні міжнародно-правові механізми не завжди є достатньо ефективними у стримуванні держав-порушників від вчинення воєнних злочинів і масових порушень прав людини. Враховуючи це, постає необхідність удосконалення як міжнародного, так і національного законодавства у цій сфері. По-перше, доцільно посилити вимоги щодо імплементації норм міжнародного гуманітарного права у внутрішнє право держав, зокрема шляхом уніфікації підходів до криміналізації воєнних злочинів, злочинів проти людяності та геноциду. Українське законодавство вже зробило крок у цьому напрямку, однак подальше вдосконалення потребує чіткого визначення складів відповідних злочинів із урахуванням сучасної практики міжнародних трибуналів. По-друге, слід розширити повноваження національних судів щодо розгляду справ про порушення прав людини у воєнний час, надаючи їм право прямо застосовувати міжнародні конвенції та прецеденти міжнародних судових органів. По-третє, необхідно посилити міждержавну співпрацю у сфері розслідування та переслідування воєнних злочинів, зокрема шляхом удосконалення механізмів доказування та обміну інформацією. Особливої уваги потребує розвиток системи захисту жертв конфліктів і свідків, що співпрацюють зі слідством, включаючи створення національних програм підтримки постраждалих. На міжнародному рівні доцільно активізувати діяльність ООН, Міжнародного кримінального суду та інших установ у частині контролю за виконанням державами зобов'язань у сфері МГП і прав людини. Крім того, необхідним є запровадження ефективного механізму санкційного впливу на держави, які систематично порушують норми права, та створення міжнародного трибуналу *ad hoc* для розслідування воєнних злочинів, вчинених під час сучасних конфліктів. У підсумку, лише за умов послідовного вдосконалення правових механізмів, тісної міжнародної співпраці та належного внутрішнього нормативного забезпечення можна гарантувати реальний захист прав людини навіть в умовах збройного протистояння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Окопник О., Прилипко В., Павліченко І. Механізми міжнародно-правової відповідальності за порушення прав людини під час воєнних дій. *Національні інтереси України*. 2025. № 3(8). С. 1–14.
2. Моца А.А., Моца В.В. Права людини в умовах воєнного стану. *Наукові перспективи*. 2022. № 4(22). С. 280–291.
3. Степченко Д.О.; Жолудєва В.І. Взаємодія між захистом прав людини та міжнародним правом у контексті воєнних злочинів. *Право і суспільство*. 2024. № 1. С. 1–12.
4. Бані-насер Ф. Алямкін Руслан. Міжнародно-правовий режим захисту прав людини під час внутрішніх. *Наукові записки Інституту законодавства Верховної Ради України*. 2014. № 6. С. 47–51.
5. Супрун-Ковальчук Т.М. Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів. *Віче*. 2024. № 1. С. 1–18.
6. Примаков К.Ю.; Бідняк С.С. Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. № 2. С. 417–420.
7. Женевська конвенція про поведінку з військовополоненими (Додаток) : Конвенція Орг. Об'єдн. Націй від 12.08.1949: станом на 3 січ. 1955 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_a153#Text (дата звернення: 07.04.2025).

8. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I) з поправками від 30.11.93: Протокол Орг. Об'єдн. Націй від 30.11.1993. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_911#Text (дата звернення: 07.04.2025).
9. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: Конвенція Ради Європи від 04.11.1950: станом на 1 серп. 2021 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text (дата звернення: 07.04.2025).
10. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права : Пакт Орг. Об'єдн. Націй від 16.12.1966: станом на 19 жовт. 1973 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text (дата звернення: 07.04.2025).
11. Ногас Н. Міжнародний захист прав людини під час збройних конфліктів. *Актуальні проблеми правознавства*. 2022. № 4. С. 132–136.